

Rozpoznawanie handlu ludźmi związanego z kryzysem humanitarnym wywołanym wojną z Ukrainą

Informacje dla osób pierwszego kontaktu

1 Czym jest handel ludźmi?

Handel ludźmi jest złożonym przestępstwem, które narusza podstawowe prawa człowieka, zwłaszcza związane z wolnością i integralnością osobistą. Proceder ten wiąże się z wykorzystywaniem innej osoby, zazwyczaj dla zysku. Może się to odbywać na wiele sposobów, jak wykorzystywanie seksualne (np. prostytutka lub pornografia), wyzysk pracowników, usuwanie organów, przymusowe małżeństwa lub zmuszanie do popełniania przestępstw (takich jak kradzieże kieszonkowe, handel narkotykami, oszustwa internetowe, przemyt migrantów, a nawet werbunek kolejnych ofiar handlu ludźmi). Handel ludźmi nie wymaga przekraczania granic państwowych, a każdy, kto w nim uczestniczy, transportując ofiary, ukrywając je, werbując lub wykorzystując, dopuszcza się przestępstwa.

Przejawy tego procederu są wszechobecne w naszych społeczeństwach – występują w niemal każdym sektorze gospodarki i sferze życia. Może chodzić na przykład o robotnika zamkniętego w fabryce lub na placu budowy, nieopłacanego pracownika rolnego, osobę zmuszaną do prostytutki bądź popełniania przestępstw, zebrzące na ulicy dziecko czy wykorzystywanego pracownika domowego.

Ofiarą handlu ludźmi może stać się każdy: w celu osiągnięcia nielegalnego zysku handlarze wykorzystują osoby w różnym wieku, różnej płci, o różnym pochodzeniu etnicznym, kulturowym lub innym. Ofiary są oszukiwane co do charakteru wymaganych usług, mamione obietnicą wynagrodzenia w przyszłości, zniewalane przemocą i groźbami, także wobec ich bliskich, zmuszane do „odpracowania długu” lub poddawane innym formom kontroli. W związku z tym jest im niezwykle trudno zwrócić się o pomoc. Należy pamiętać, że chociaż ofiary mogą się początkowo zgadzać na świadczenie pewnych usług lub pracy, to **nie wyrażają zgody na wykorzystywanie**, zmuszanie do popełniania przestępstw lub też wykonywanie pracy za niewielkie wy-

nagrodzenie bądź bez wynagrodzenia w trudnych, często nieludzkich warunkach. W handlu ludźmi wykorzystywane są oszustwa, przymus lub inne środki kontroli, co czyni **nieistotną** jakąkolwiek zgodę wyrażoną początkowo przez ofiarę. Ponadto dzieci są w każdym przypadku uznawane za szczególnie narażone ze względu na swój wiek, brak doświadczenia życiowego i niedojrzałość emocjonalną, a zatem ich „zgoda” na udział w przedsięwzięciach związanych z handlem ludźmi nie jest nigdy brana pod uwagę. Bardzo ważne jest wskazanie, że państwa nie powinny ścigać ofiar handlu ludźmi, a tym samym nie powinny ich karać (na przykład grzywną lub pozbawieniem wolności) za przestępstwa popełnione w związku z tym procederem¹.

Ofiary handlu ludźmi mogą być werbowane na różne sposoby. W wielu przypadkach następuje to za pośrednictwem przyjaciół, znajomych, członków rodziny lub osoby, z którą ofiara ma bliskie relacje, a przede wszystkim jej ufa. Często zdarza się wręcz, że więzi emocjonalne z ofiarą są wykorzystywane do wywierania na nią wpływu. Czasem ludzie nie zdają sobie nawet sprawy, że narażają na niebezpieczeństwo swoich bliskich, rozpowszechniając wiadomości o możliwościach zatrudnienia lub innych ofertach. Potencjalne ofiary, zwłaszcza z grup narażonych na zagrożenia, mogą również stawać się celem nieznanym, którzy przyciągają je podejrzaniem korzystnymi ofertami pracy i zakwaterowania, nieoficjalnego zatrudnienia czy wymiany towarów i usług, próbują zawrzeć znajomość, umówić się na randkę lub nawiązać inne relacje, często skutkujące bliższą więzią, a także sugerują „rozwiązanie” trudnej sytuacji danej osoby.

Do przyciągania i werbowania potencjalnych ofiar **handlarze coraz częściej wykorzystują Internet**, na przykład posługując się mediami społecznościowymi, stronami internetowymi, czatami i pokojami rozmów, portalami służącymi do poszukiwania pracy, serwisami z gramami lub randkowymi oraz innymi forami internetowymi bądź aplikacjami. Ze względu na poufność, jaką zapewniają, preferowanymi środkami komunikacji są szyfrowane aplikacje, w tym Telegram, Viber lub WhatsApp.

1 <https://www.osce.org/files/f/documents/6/6/101002.pdf>

Kto jest narażony na handel ludźmi i szczególne ryzyko w kontekście napaści na Ukrainę?

Szacuje się, że od 24 lutego 2022 r. skutki wojny odczuły bezpośrednio lub pośrednio 32 miliony mieszkańców Ukrainy². Od początku wojny większa część Ukraińców utraciła źródło dochodu³, więcej niż sześć milionów osób z tego kraju ubiegało się o ochronę czasową za granicą⁴, a ponad pięć milionów zostało przesiedlonych wewnątrz-⁵.

Okolo 90% osób uciekających przed wojną to kobiety i dzieci⁶, czyli grupy szczególnie narażone na handel ludźmi. Ryzyko handlu ludźmi rośnie także w przypadku niektórych innych grup, takich jak: dzieci bez opieki i oddzielone od rodziców oraz podróżujące z dorosłymi, których relacji z dziećmi nie można zweryfikować; osoby, które były wcześniej wewnątrznie przesiedlone na terytorium Ukrainy; osoby, które nie są w stanie uzyskać ochrony czasowej, gdyż nie kwalifikują się do niej, brakuje informacji na ich temat lub informacje te są nieprawidłowe; osoby niebędące obywatelami Ukrainy, w tym nieposiadające dokumentów i bezpieczeństwa; ukraińscy Romowie; osoby LGBTQI+; osoby starsze; oraz osoby niepełnosprawne umysłowo i fizycznie⁷.

Pomimo bezprecedensowych środków ochrony i pomocy wprowadzonych przez państwa w odpowiedzi na kryzys humanitarny, w większości krajów przyjmujących utrzymują się różne trudności z integracją, takie jak między innymi brak zakwaterowania, bariery językowe, niewystarczające możliwości opieki nad dziećmi i nauki dla nich, problemy związane z dostępem do pracy zarobkowej czy potwierdzeniem kwalifikacji zawodowych i edukacyjnych. Ponadto w miarę trwania wojny ujawniają się wyzwania związane z długoterminową integracją lub środkami do życia (wyczerpanie się oszczędności, brak dochodów czy realnych możliwości zatrudnienia), które mogą skutkować dodatkowymi przemieszczeniami w UE i na całym świecie, w tym powrotami do Ukrainy.

Te i inne czynniki zwiększają ryzyko potencjalnych nadużyć oraz wykorzystywania w samej Ukrainie, a także w krajach graniczących z nią i docelowych⁸. Co więcej, jak dowodzą dotychczasowe kryzysy migracyjne, duże przepływy ludzkie stanowią dla grup przestępczych lub pojedynczych sprawców sposobność do wykorzystywania najbardziej narażonych osób w krajach pochodzenia, tranzytu i docelowych. Dlatego też należy priorytetowo traktować wczesne rozpoznawanie potencjalnych oraz domniemanych przypadków handlu ludźmi, aby zapobiegać im w ukierunkowany sposób, a także ratować ofiary i pomagać im.



Okolo 90% osób uciekających przed wojną to kobiety i dzieci, czyli grupy szczególnie narażone na handel ludźmi.

2 https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/Survey%20results_ENG_web.pdf

3 https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/Survey%20results_ENG_web.pdf

4 <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

5 <https://dtm.iom.int/ukraine>

6 <https://data.unhcr.org/en/documents/details/96447>

7 https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/Conflict_Ukraine_TIP_2022.pdf

8 https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/Conflict_Ukraine_TIP_2022.pdf; <http://www.antislaverycommissioner.co.uk/media/1801/ucl-iasc-2022-roundtable-report-the-war-in-ukraine-human-trafficking-and-exploitation.pdf>;

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322705.2022.2128242>

Osoby pierwszego kontaktu mogą zetknąć się z ofiarą handlu ludźmi lub zaobserwować podejrzaną sytuację na bardzo wczesnym etapie. Istnieją pewne wskazówki lub oznaki mogące pomóc w rozpoznaniu potencjalnych bądź domniemanych ofiar i przypadków handlu ludźmi.

Oto niektóre sygnały ostrzegawcze, które można dostrzec podczas interakcji z osobami z grup szczególnie narażonych na zagrożenia bądź świadczenia im pomocy, i mogą one wskazywać na handel ludźmi lub wykorzystywanie⁹:

Potencjalne przypadki handlu ludźmi, w których ryzyko wystąpienia tego procederu jest wysokie

- osoby uciekające przed wojną są zagadywane przez nieznanymi, którzy oferują z własnej inicjatywy zatrudnienie, mieszkanie, transport lub inną pomoc;
- nieznanymi pojawiają się w pobliżu schronisk, miejsc tymczasowego zakwaterowania, innych obiektów, gdzie świadczona jest pomoc, lub węzłów transportowych, próbując nawiązywać na osobności rozmowy z osobami uciekającymi przed wojną;
- od osób uciekających przed wojną żądane są opłaty za usługi pośrednictwa pracy lub zatrudnienie;
- osoba uciekająca przed wojną dostaje ofertę pracy z nierealistycznie wysokim wynagrodzeniem lub propozycję wyglądającą podejrzanie korzystnie, oferowane jest jej nieoficjalne zatrudnienie bądź nie otrzymuje ona pełnych informacji o warunkach pracy (na przykład oferta pracy dla kierowców bez szczególnych wymagań, za to z wysokim wynagrodzeniem może być werbunkiem do działalności przestępczej – przemytu migrantów);
- osoba jest nakłaniana lub naciskana, żeby przyjechała do danego kraju/miejsca docelowego;
- osoba/grupa osób uciekających przed wojną znika nagle z miejsca zakwaterowania lub nie pojawia się na zaplanowanych spotkaniach z podmiotami świadczącymi pomoc.

Należy wskazać, że lista ta nie jest wyczerpująca, a osoby pierwszego kontaktu mogą natknąć się na inne oznaki handlu ludźmi. Ogólnie rzecz biorąc, osoby pierwszego kontaktu powinny reagować w sytuacji, gdy tylko pojawią się najmniejsze oznaki handlu ludźmi, gdyż może to mieć kluczowe znaczenie dla zapobieżenia przestępstwu lub udzielenia na czas pomocy jego ofiarom.

Domniemane przypadki handlu ludźmi, w których prawdopodobne jest, że proceder ten już zachodzi

- osoba uciekająca przed wojną została przetransportowana z jednego miejsca lub kraju do innego;
- ludzie są zmuszani do wykonywania pracy, świadczenia usług lub uprawiania seksu bez ich zgody bądź są poddawani presji psychologicznej i manipulowani w celu uzyskania ich zgody (żąda się od nich na przykład wykonywania prac domowych lub świadczenia usług seksualnych w ramach wdzięczności wobec właściciela lub jako warunek pozostania w miejscu zamieszkania);
- dokumenty tożsamości lub podrózne (bądź inne dokumenty osobiste) zostały zatrzymane przez inną osobę;
- wolność poruszania się lub wypowiedzi osoby została ograniczona bądź poddana kontroli kogoś innego i nie może ona swobodnie kontaktować się z przyjaciółmi oraz rodziną;
- warunki pracy są sprzeczne z obowiązującymi przepisami, w tym dotyczącymi jej czasu, praw i świadczeń pracowniczych lub norm zabezpieczenia społecznego, bądź pracodawca nie przestrzega uzgodnionych warunków lub ustaleń finansowych;
- osoba otrzymuje niewielkie wynagrodzenie lub nie otrzymuje go wcale bądź nie ma dostępu do środków finansowych, w tym świadczeń socjalnych;
- osoba wykazuje oznaki przemocy fizycznej, seksualnej lub emocjonalnej;
- osoba jest zmuszana do spłaty pożyczek i długów (handlarzowi);
- osoba boi się mówić, gdyż sądzi, że jest obserwowana.

⁹ Bardziej szczegółowe wskazówki dotyczące rozpoznawania sytuacji, w których ofiarami handlu ludźmi są dzieci, można znaleźć na stronie: <https://www.unicef.org/eca/reports/practical-guide-identification-victims-and-persons-risk-trafficking-human-beings>

Chociaż rolą osób pierwszego kontaktu **nie** jest przeprowadzanie wywiadów z ofiarami handlu ludźmi ani oficjalne rozpoznawanie takich sytuacji, wstępne interakcje w takich przypadkach również wymagają rozważenia pewnych kwestii.

Poniżej przedstawiono podstawowe wytyczne odnoszące się do pierwszego kontaktu i interakcji z domniemaną ofiarą handlu ludźmi¹⁰.

Zapewnij bezpieczne środowisko do rozmowy

Potencjalną ofiarę można przeprowadzić (zwłaszcza jeżeli znajduje się w większej grupie, na przykład w autobusie) do bezpiecznej przestrzeni, gdzie możliwa będzie dyskretna dalsza rozmowa.

Zapewnij możliwość jasnej komunikacji

Jeżeli domniemana ofiara jest obcokrajowcem o określonym pochodzeniu etnicznym, należy znaleźć tłumacza lub mediatora kulturowego, najlepiej tej samej płci.

Uzyskaj zgodę na rozpoczęcie rozmowy

Ofiary handlu ludźmi mogą być mniej lub bardziej skłonne dzielić się informacjami na temat swojej sytuacji, dlatego w każdym przypadku należy uzyskać ich zgodę.

Zapytaj, czego dana osoba potrzebuje¹¹

Ważne jest, aby zwracać uwagę na pilne, podstawowe potrzeby oraz zaspokajać je na czas. Osoby uciekające przed wojną, zwłaszcza jeżeli są ofiarami handlu ludźmi, mogą mieć za sobą wiele traumatycznych doświadczeń, w związku z czym mogą na przykład okazywać nagłe emocje, a osoby pierwszego kontaktu powinny być na to gotowe.

Oceń, czy ofiara jest dzieckiem

W przypadku osoby małoletniej (dziecka) należy zawiadomić odpowiednie instytucje odpowiedzialne za ochronę dzieci lub inne właściwe organy zgodnie z ustawodawstwem krajowym i standardowymi procedurami operacyjnymi, aby wyznaczyć w razie potrzeby opiekuna oraz uwzględnić najlepszy interes dziecka.

Udziel informacji na temat handlu ludźmi, procedur rozpoznawania i szczególnych praw ofiar tego proceduru oraz możliwości uzyskania pomocy

Jeżeli to możliwe, należy dostarczyć te informacje w postaci pisemnej, w języku zrozumiałym dla domniemanej ofiary. Stosowne ulotki należy przygotować wcześniej we współpracy z krajowym organem ds. przeciwdziałania handlowi ludźmi, aby zapewnić prawidłowość informacji, w tym danych kontaktowych. Należy pamiętać, że w rozpoczęciu rozmowy mogą również pomóc filmy lub drukowane materiały na temat handlu ludźmi dostępne na przykład w poczekalniach.

Ustal właściwy organ ds. przeciwdziałania handlowi ludźmi i skontaktuj się z nim

Za uprzednią zgodą domniemanej ofiary należy niezwłocznie zawiadomić lokalnego koordynatora ds. przeciwdziałania handlowi ludźmi lub właściwy organ, który przejmie dalszy proces rozpoznawania oraz skieruje domniemaną ofiarę handlu ludźmi tam, gdzie uzyska ona wsparcie i ochronę. W przypadku gdy właściwy organ jest częścią organów ścigania, a domniemana ofiara nie chce współpracować, należy koniecznie umożliwić tej osobie rozmowę z przeszkolonym specjalistą ds. przeciwdziałania handlowi ludźmi (np. z organizacji pozarządowej lub publicznych służb socjalnych).

Zapewnij procedury dostosowane do potrzeb

Niezwykle ważne jest, aby każda organizacja pracująca z ludźmi uciekającymi przed wojną i innymi grupami narażonymi na zagrożenia ustanowiła dla swoich pracowników i wolontariuszy jasne procedury, których należy przestrzegać w przypadku podejrzenia, że dana osoba jest ofiarą handlu ludźmi. Istotne jest również, aby wszystkie procedury stosowane wobec domniemanych ofiar handlu ludźmi uwzględniały płeć, wiek i specyfikę kulturową danej osoby.

¹⁰ <https://www.osce.org/cthb/413123>

¹¹ <https://www.osce.org/odihr/549793>

Poniższe pytania mogą pomóc w ujawnieniu oznak handlu ludźmi podczas wstępnej rozmowy:

- Czy ktoś panu/pani zapłacił lub obiecywał zysk, pieniądze bądź lepszą przyszłość, aby skłonić pana/panią do odbycia podróży? Czy ktoś zmusił pana/panią groźbą do odbycia podróży?
- Czy zaciągnął pan/zaciągnęła pani dług, aby odbyć podróż, a jeżeli tak, to czy ktoś wywiera presję na spłatę tego długu?
- Czy obiecano panu/pani pracę i miejsce zamieszkania, ale warunki okazały się zupełnie inne?
- Czy ktoś zabrał i przetrzymuje pana/pani dokumenty (np. paszport, dokumenty podróźne, zezwolenie na pobyt)?
- Czy otrzymał/a pan/pani i podpisał/a umowę o pracę? Czy warunki określone w umowie wydają się panu/pani „uczciwe” (np. czy przewidziano wynagrodzenie i czy czas pracy jest rozsądny)? Jeżeli już pan/pani pracuje, czy rzeczywiste warunki odpowiadają obiecany lub określony w umowie o pracę?
- Czy żądano od pana/pani jakichkolwiek „przysług” (np. wykonywania prac domowych lub świadczenia usług seksualnych) w ramach wdzięczności wobec właściciela lub jako warunek pozostania w miejscu zamieszkania?
- Czy uważa pan/pani, że doświadczył/a przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej lub molestowania w drodze lub po przybyciu do tego kraju?
- Czy zmuszano pana/panią do kradzieży, żebrania, prostytucji lub nagrywania materiałów pornograficznych/występowania przed kamerą internetową?
- Czy ktoś grozi panu/pani lub pana/pani rodzinie?
- Czy ktoś zmusza pana/panią do okłamywania władz, rodziny lub innych ludzi?
- Czy ktoś sugerował pani/panu posłużenie się fałszywym dowodem tożsamości lub innymi dokumentami?
- Czy ma pan/pani dostęp do świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego lub wynagrodzenia i może samodzielnie dysponować pieniędzmi?

Należy wskazać, że wiele ofiar handlu ludźmi nie uważa siebie za takie, gdyż mogło jeszcze nie dojść do faktycznego wykorzystania (np. mogą one być w drodze do jego miejsca). Inne mogą zaś uznawać to, co się dzieje, za normalne (ze względu na swoją kulturę lub wcześniejsze doświadczenia) lub obawiać się odwetu ze strony handlarzy. Niektóre ofiary, w szczególności migranci bez dokumentów lub osoby zmuszane przez handlarzy do popełniania czynów przestępczych, mogą unikać ujawnienia w obawie przed konsekwencjami (np. deportacją lub karą za nielegalne przekroczenie granicy). Część osób może się obawiać kontaktu z władzami i nie ufać instytucjom z po-

wodu złych doświadczeń z urzędnikami w swoim regionie lub kraju pochodzenia. W niektórych przypadkach ofiara może pozostawać w związku z handlarzem i odczuwać emocjonalne opory przed złożeniem skargi na niego. Inne osoby mogą obawiać się napiętnowania, zwłaszcza jeżeli doświadczyły przemocy seksualnej i innej o intymnym charakterze. Dlatego też aktywne poszukiwanie oznak handlu ludźmi, a także właściwe kierowanie spraw i zgłaszanie ich przez działające w terenie osoby pierwszego kontaktu ma decydujące znaczenie dla zapobiegania przestępstwom lub przerwania cyklu wyzysku na jak najwcześniejszym etapie.

Kierowanie spraw: z kim się kontaktować, jakie są dostępne infolinie i koordynatorzy ds. przeciwdziałania handlowi ludźmi?

Należy pamiętać, że sprawy domniemanej ofiary handlu ludźmi nie można zgłaszać policji lub innym organom bez **uprzedniej zgody** tej osoby. Osobę tę należy poinformować o urzędowej procedurze zgłoszenia i przekazać jej wspomniane powyżej informacje kontaktowe. Osoby pierwszego kontaktu powinny również postępować zgodnie z **ustaloną procedurą¹² w celu udostępnienia informacji o sprawie** krajowym władzom bez ujawniania tożsamości i danych osobowych ofiary. Jeżeli ofiara handlu ludźmi poprosi osobę pierwszego kontaktu o pomoc w zwróceniu się do władz, należy jej niezwłocznie udzielić takiej pomocy.

Aby zapewnić sprawne kierowanie spraw i komunikację z krajowymi agencjami, **należy zapoznać się z krajowymi oraz lokalnymi lub społecznościowymi mechanizmami przeciwdziałania handlowi ludźmi i odpowiedzialnymi za ten obszar agencjami, nawiązać kontakty robocze, a także z wyprzedzeniem uzgodnić procedury.** Nawiązanie takich relacji może również pomóc osobom pierwszego kontaktu w zapoznaniu się z obowiązującymi przepisami i ramami dotyczącymi przeciwdziałania handlu ludźmi, co będzie pomocne w prowadzeniu działań na szczeblu krajowym.

Poniżej znajdują się pomocne linki umożliwiające odnalezienie odpowiednich osób kontaktowych w kraju, w którym organizacja prowadzi działalność:

Be Safe – numery, z którymi można się skontaktować w celu uzyskania oficjalnych informacji i pomocy w przypadku podejrzeń lub stwierdzenia handlu ludźmi

<https://www.helpforukrainians.info/contact-info/>

Przegląd krajowych działań na rzecz przeciwdziałania handlowi ludźmi i ważne kontakty w państwach członkowskich UE

https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/together-against-trafficking-human-beings/eu-countries_en

Krajowe infolinie w UE

https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/together-against-trafficking-human-beings/national-hotlines_en

Niniejszą publikację opracowano w ramach pozabudżetowego projektu „Zapobieganie handlowi ludźmi i reagowanie na ten proceder w obliczu kryzysu humanitarnego związanego z wojną w Ukrainie” realizowanego przy wsparciu finansowym rządów Finlandii, Francji, Niemiec, Węgier, Japonii, Liechtensteinu, Polski, Hiszpanii, Szwajcarii, Zjednoczonego Królestwa i USA.

¹² <https://www.osce.org/cthb/413123>